T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

HAREZM-KIPÇAK TÜRKÇESİ DERS NOTLARI

2007-2008 Bahar
3. Sınıf - 2. Dönem

İsa SARI
www.isa-sari.com

HAREZM

Ceyhun Nehri'nin (Amu Derya'nın) Aral Gölü'ne döküldüğü ve günümüzde Türkmenistan ile Özbekistan sınırları içinde kalan, Ceyhun Nehri boyunca uzanan bu tarihsel bölgedir.

HAREZM TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİ

Mukaddimetü'l-Edeb

Edebe (edebiyata) giriş anlamındadır. Arap dil bilgini Zemahşerî tarafından 12. asrın ilk yarısında Arapçayı öğretmek üzere yazılmış bir sözlüktür. Arapça kelime ve ibarelerin altında, o kelimenin diğer dillerdeki (Harezm Türkçesi, Farsça, Moğolca, Çağatayca, Osmanlıca) karşılıkları yer almaktadır.

Eserin birçok nüshası vardır. Bunlardan bilinen en eskileri **Yozgat** ve **Berlin** nüshalarıdır. İstinsah tarihi bilinmeyen ve İran'ın Şuşter kasabasında bir kütüphanede bulunan **Şuşter** nüshası da özellikle Türkçe kelime hazinesinin zenginliği bakımından önemlidir.

Eserin en eski nüshası olan Yozgat nüshasını bulup bilim dünyasına tanıtan isim **Ahmet Ateş**'tir. **Zeki Velidi Togan** da eseri tanıtan önemli bir makale yazmıştır. **Nuri Yüce** ise eser üzerindeki en önemli çalışmayı yapmış ve eserin dil özelliklerini, tam metnini ve indeksini yayımlamıştır.

Kısasu'l-Enbiya

"Peygamber kıssaları" anlamındadır. Hz. Adem'den itibaren tüm peygamberlerin kıssalarını ve hayat hikayelerini ihtiva eder. Ayrıca, sahabelerin ve dört halifenin menkıbelerini anlatır. 1310'da Rabguzî tarafından Harezm Türkçesiyle yazılan ve mensur yapıdaki eser, Arapçadan Farsçaya yapılmış bir tercümenin Türkçeye uyarlamasıdır.

Eserin pek çok nüshası vardır: **Leningrad**, **İsveç**, **Paris**, **Bakü** nüshaları bunlardan birkaçıdır; ama **Londra** nüshası, en çok işlenen ve tanınan nüsha olması dolayısıyla diğerlerinden daha önemlidir.

Danimarkalı Türkolog **Kaare Grönbech** 1948'de Londra nüshasının tıpkıbasımını neşretmiştir. Tatar asıllı Lehistanlı bir Türkolog ise "Rabguzî'nin Sentaksı" adlı bir doktora tezi hazırlamıştır. Eser hakkında en önemli çalışma ise **Aysu Ata**'ya aittir. İki cilt tutan bu çalışmada metin, tıpkıbasım ve dizin yer almaktadır.

Muînü'l-Mürîd

Mesnevi tarzında yazılmış dini-tasavvufî bir eserdir. Köprülü ve Eckmann'a göre İslâm adlı birisi tarafından 1300'lü yıllarda yazılmıştır. Mürid'in yardımcısı anlamına gelmektedir. Fazla hacimli değildir ve Türkistan Türkleri arasında yayılmıştır. Eserin tek yazması şu an **Bursa**'dadır. İlmî neşri yapılmamıştır. Eseri ilk tanıtan **Togan**'dır. Türkiyat Mecmuası'nda yayımlanan "Harezm'de Yazılmış Türkçe Eserler" adlı makalesinde bilim dünyasına tanıtmıştır.

Hüsrev ü Şîrîn

Genceli Nizamî adlı bir Türk tarafından Farsça olarak yazılmıştır. Bu eserin Türkçeye tek çevirisi 1341-1342 yıllarında Kutb mahlaslı bir şair tarafından yapılmıştır. Mesnevi şeklindedir. Bugüne kadar gelen tek nüshası vardır. **İskenderiye**'de 14. asırda istinsah edilmiştir. **Zajaczkowski** eserin tıpkıbasım, metin ve sözlüğünü; **Necmettin Hacıeminoğlu** ise metnini ve tafsilatlı gramerini vermiştir.

Muhabbetnâme

Aşk kitabı anlamındadır ve mesnevi tarzında yazılmıştır. Ayrı ayrı aşk şiirlerinden oluşmaktadır. Nâme adı verilen 11 küçük bölümden meydana gelir. Aralarında gazeller de vardır. Konusu aşk olan bu manzum eser, Harezmî mahlaslı bir şair tarafından 1353'te kaleme alınmıştır. Dört nüshası günümüze kadar gelmiştir. Bunlardan biri Uygur, diğerleri de Arap harfleriyle yazılmıştır. **Tourkhan Gandjei**, **Şerbak**, **Sertkaya** gibi bilimciler eser üzerine çalışmalarda bulunmuşlardır.

Nehcü'l-Ferâdîs

"Cennete giden yol" anlamındadır ve Harezm Türkçesinin en önemli eseri durumundadır. Bunun nedeni harekeli[1] olmasıdır. Hacimli ve mensur yapıda, kırk hadis[2] türünde bir eserdir. Birinci bölüm Hz. Muhammet'in hayatı ve faziletleriyle ilgilidir. İkinci bölüm dört halife, Ehl-i beyt ve dört mezhep imamı hakkındadır. Üçüncü bölüm, Allah'a yakınlaştıracak amellerle ilgili olup son bölüm ise Allah'tan uzaklaştıracak amellerden bahseder. Dört bab ve kırk fasıldan oluşur.

Türkçe adı "Uşıtmahlarnıŋ Açuk Yolı"dır. Yazarı Mahmud bin Ali'dir ve yazar 1358 yılından önce eserini yazmıştır. İki nüshası vardır: **Yeni Cami** ve **Yalta**. Yalta, eksik bir nüshadır ve **Togan**'ın ilk tanıtımından sonra **Eckmann** 1956'da tıpkıbasımını neşreder. **Hamza Zülfikar, Semih Tezcan**'la birlikte eseri tıpkıbasımı ve transkripsiyonu ile yayımlarlar. **Aysu Ata** ise eserin dizinini hazırlamıştır.

Mirâcnâme

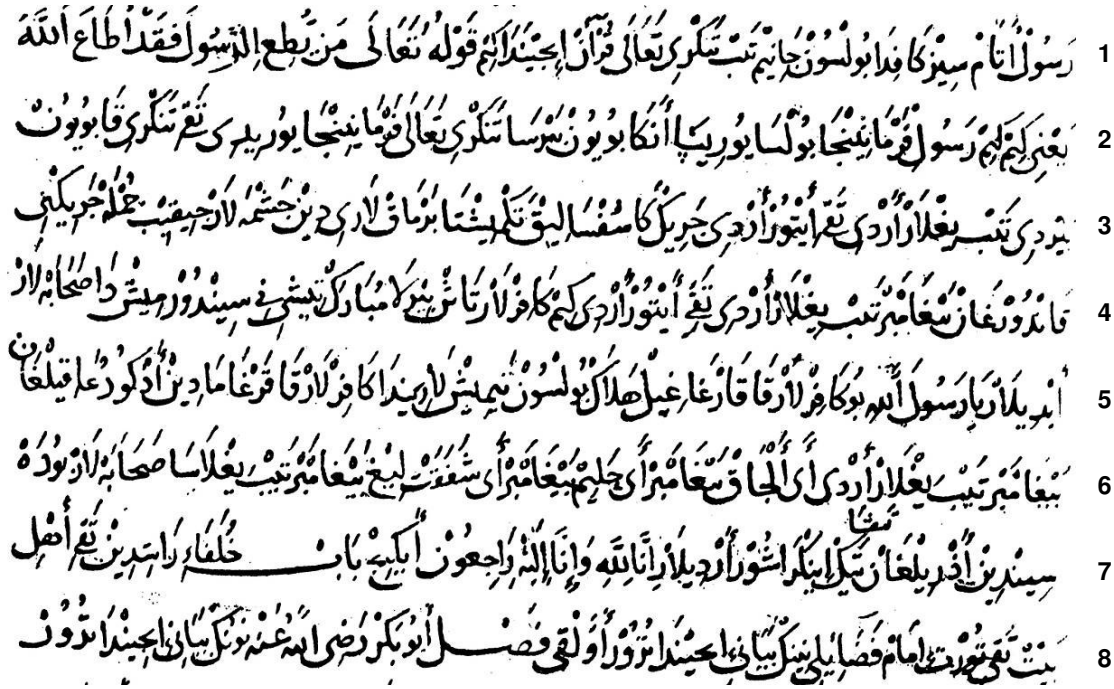
Hz. Muhammet'in miracını konu edinen mensur bir eserdir. Uygur harfleriyle yazılan tek nüshası 1436'da istinsah edilmiştir. İlmî neşri yapılmamıştır. Eser üzerinde **Sertkaya** bir çalışma yapmıştır.

Diğer Eserler

- Cevâhirü'l-Esdâf
- Cümcümenâme
- Satır-Altı Kur'an Tercümesi
- Altın Ordu Yarlık ve Bitikleri
- Hilyetü'l-Lisân ve Hulbetü'l-Beyân

[1] Eserin bu özelliği, dönemin dil özelliklerini iyi bir şekilde yansıtmaktadır.
[2] Her bir hadisin uzun uzun açıklandığı eserlerdir.

Tıpkıbasım

Transkripsiyon

Ekinç Bāb

Ḫulafā-i Rāşidīn taḳı Ehl-i (8) Beyt taḳı Tört İmām fażāyilining beyānı içinde turur.

Avvalḳı Faṣl.

Abū Bekr *raẓhu*'nung beyānı içinde turur.

Aktarma

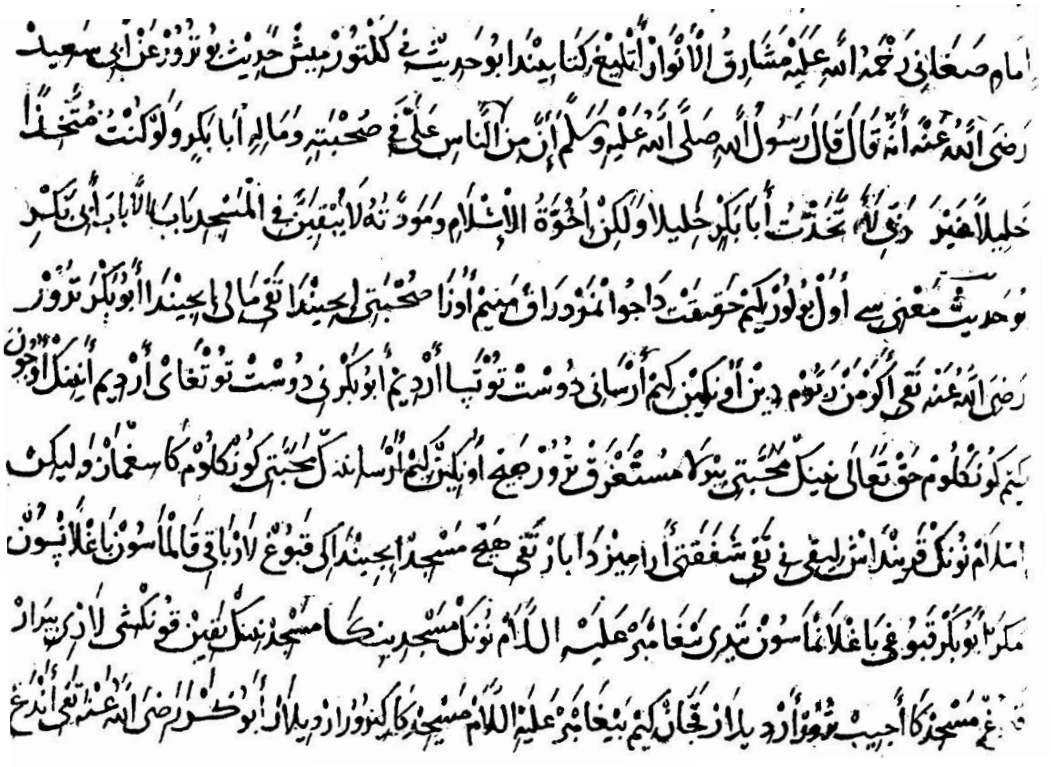
İkinci Kısım

Hulafâ-i Râşidîn ve Ehl-i Beyt ve Dört İmam faziletlerinin izâhı içindedir.

Önceki Fasıl.

Ebu Bekir'in (r.a) izâhı içindedir.

Tıpkıbasım

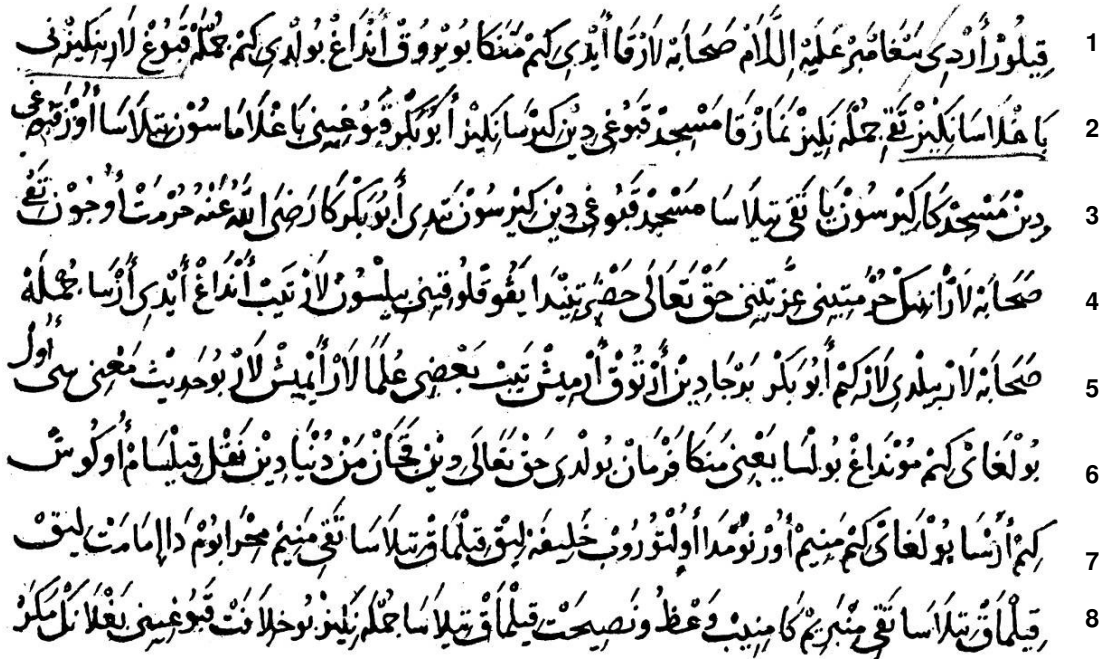
Transkripsiyon

(9) İmam Ṣaġānī *raḥmi* Meşārikṷ'l-Envār atlıġ kitābında bu ḥadīṯni keltürmiş, ḥadīṯ bu turur: ... (12) Bu ḥadīṯ maʿnīsi ol bolur kim: Ḥaḳīḳatda cüvānmardraḳ menim üze ṣoḥbatı içinde taḳı mālı içinde Abū Bekr turur (13) *raẓhu.* Taḳı eger men Rebbümdin öngin kimerseni dost tutsa erdim, Abū Bekrni dost tutġay erdim, anıng üçün (14) kim könglüm Ḥaḳ teʿālānıng maḥabbatı birle müstaġraḳ turur, heç öngin kimersening maḥabbatı könglümke sıġmaz. Velīkin (15) İslāmnung ḳarındaşlıḳı taḳı şefaḳatı aramızda bar. Taḳı heç mescid içindeki ḳapuġlar bāḳī ḳalmasun, bağlansun, (16) meger Abū Bekr ḳapuġı bağlanmasun tedi. Peyġāmbar, *ʿas*'nung mescidinge mesciding yaḳın ḳongşıları birer (17) ḳapuġ mescidke açıp turur erdiler. Ḳaçan kim Peyġāmbar *ʿas* mescidke kirür erdiler, Abū Bekr *raẓhu* taḳı andaġ

Aktarma

İmam Sagâni, Meşâriku'l-Envâr adlı kitabında bu hadisi aktarmış. Hadis budur: ... Bu hadisin anlamı şudur ki: Hakikatte daha cesur, daha yiğit olan, benim sohbetim içinde Ebu Bekir'dir. Eğer ki ben Rabbimden başkasını dost tutsaydım Ebu Bekir'i tutacaktım. Onun için ki gönlüm Hak Teala'nın muhabbetine gark olmuştur, ondan başka hiç kimsenin muhabbeti gönlüme sığmaz; ama İslâm'ın kardeşliği ve şefkati aramızda var. Mescit üzerindeki kapılar hiç açık kalmasın, bağlansın; ama Ebu Bekir'in kapısı bağlanmasın dedi. Peygamberin (a.s) mescidine yakın komşuları birer kapı açmışlardı. Ne zaman ki Peygamberin (a.s) mescidine girerdi, Ebu Bekir de öyle

Tıpkıbasım

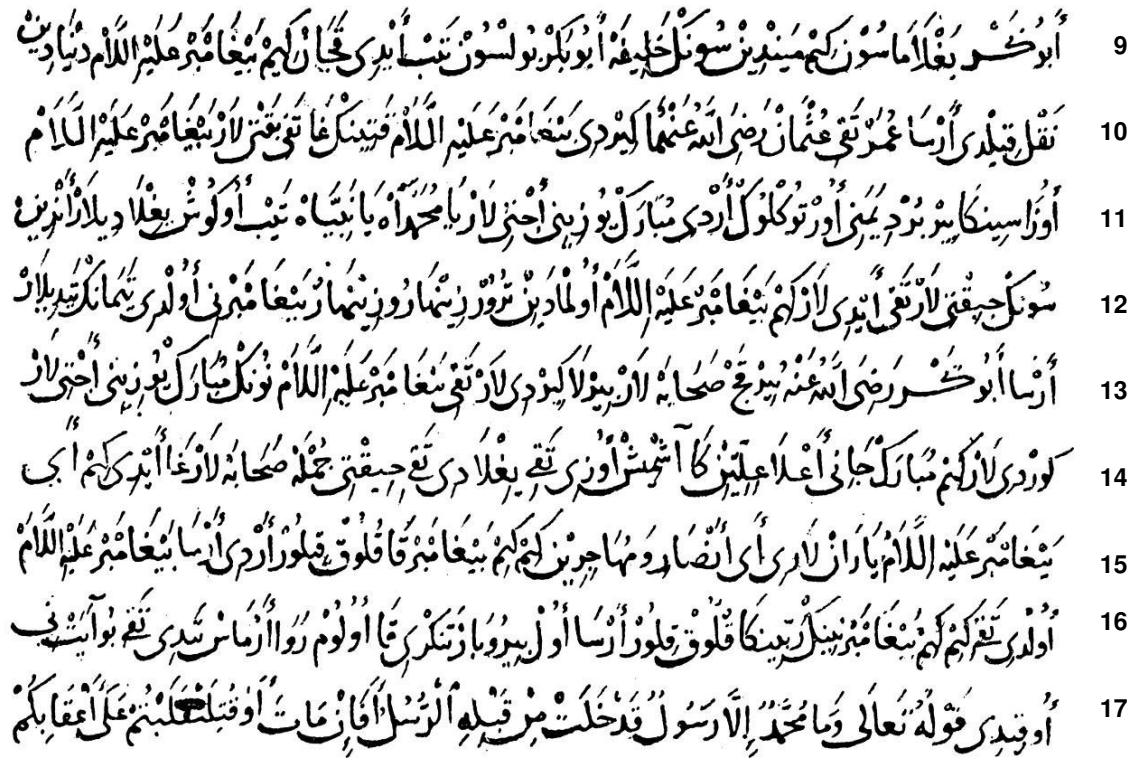
Transkripsiyon

(1) ḳılur erdi. Peyġāmbar ʿ*as* ṣaḥābalarḳa aydı: Manga buyruḳ andaġ boldı kim cümle ḳapuġlarıngızını (2) baġlasangız taḳı cümlengiz namāzḳa mescid ḳapuġıdın kirsengiz. Abū Bekr ḳapuġını baġlamasun. Tilese, öz ḳapuġı- (3) -dın mescidke kirsün yā taḳı tilese, mescid ḳapuġıdın kirsün tedi. Abū Bekrke *raẓhu* ḥürmet üçün taḳı (4) ṣaḥābalar anıng ḥürmetini, ʿizzetini, Ḥaḳ teʿālā ḥaẓratında yawuḳluḳını bilsünler tep andaġ aydı erse, cümle (5) ṣaḥābalar bildiler kim Abū Bekr barçadın artuḳ ermiş tep. Baʿżı ʿulemālar aymışlar: Bu ḥadīṯ maʿnīsi ol (6) bolġay kim mundaġ bolsa, yaʿnī manga fermān boldı Ḥaḳ teʿālādın, ḳaçan men dünyādın naḳl ḳılsam, üküş (7) kimerse bolġay kim menim ornumda olturup ḫalīfalıḳ ḳılmaḳ tilese taḳı menim miḥrābumda imāmatlıḳ (8) ḳılmaḳ tilese taḳı minberimke minip vaʿẓ u naṣīḥat ḳılmaḳ tilese. Cümlengiz bu ḥilāfat ḳapuġını baġlang, meger

Aktarma

girerdi. Peygamber (a.s) sahabelere söyledi ki: Bana böyle buyruk geldi ki hepiniz kapılarınızı bağlasanız ve hepiniz namaza mescit kapısından girseniz, Ebu Bekir dilerse kapısını bağlamasın. Dilerse kendi kapısından mescide girsin veyahut dilerse mescit kapısından girsin dedi. Ebu Bekir'e (r.a) hürmet için ve sahabeler onun hürmetini ve izzetini ve Allah'a yakınlığını bilsinler diye söyleyince bütün sahabeler bildiler ki Ebu Bekir herkesten üstün imiş. Bazı âlimler söylemişler: Bu hadisin manası şu olacak ki, yani bana Hak Teala'dan böyle ferman oldu, ben ne zaman dünyadan göç etsem birçok kimseler benim yerime oturup, halifelik kılmak istese ve minberime oturup vaaz ve nasihat vermek istese hepiniz bu hilafet kapısına bağlanın, ama

Tıpkıbasım

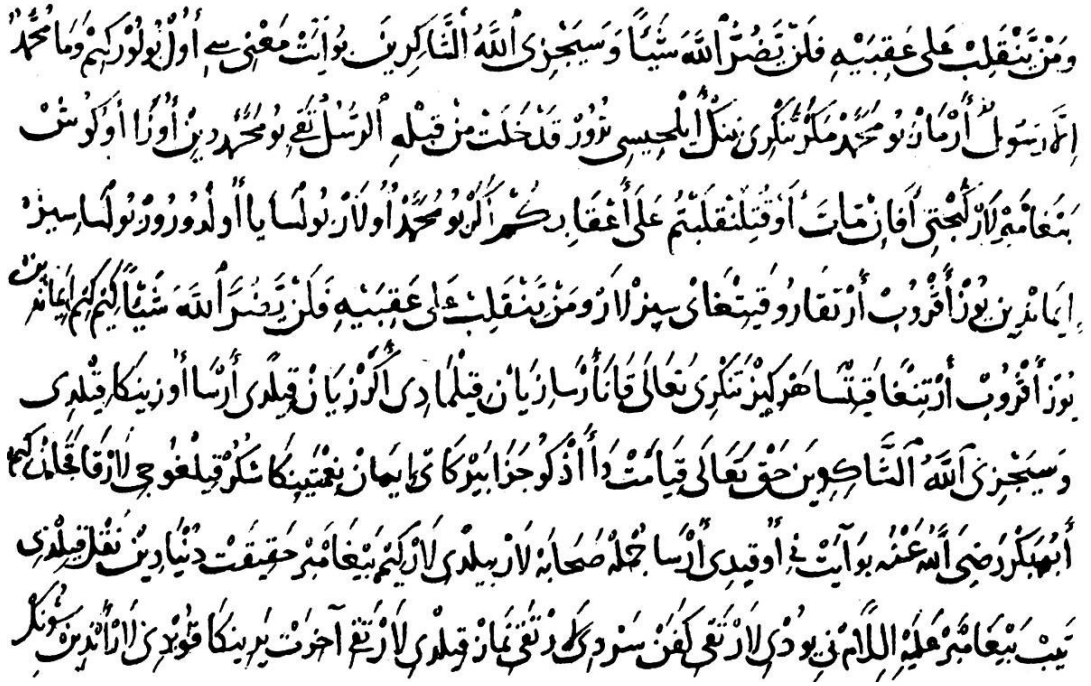
Transkripsiyon

(9) Abū Bekr bağlamasun kim mendin song ḫalīfa Abū Bekr bolsun tep aydı. Ḳaçan kim Peyġāmbar ʿ*as* dünyādın (10) naḳl ḳıldı erse, ʿÖmer taḳı ʿOsman *raẓhumā* kirdi Peyġāmbar ʿ*as* ḳatınġa taḳı baḳtılar, Peyġāmbar ʿ*as* (11) üzesinge bir bürd-i yemenī örtüglüg erdi. Mübārek yüzini açtılar, *yā Muḥammedāh, yā Nebiyyāh* tep üküş yıġladılar. Andın (12) song çıḳtılar taḳı aydılar kim: Peyġāmbar ʿ*as* ölmedin turur, zīnhār u zīnhār Peyġāmbarnı öldi temeng! tediler (13) erse, Abū Bekr *raẓhu* bir ḳaç ṣaḥābalar birle kirdiler taḳı Peyġāmbar ʿ*as*'nung mübārek yüzini açtılar (14) Kördiler kim mübārek cān aʿlā ʿilliyīnke aşmış. Özi taḳı yıġladı taḳı çıḳtılar. Cümle ṣaḥābalarġa aydı kim: (15) Ey Peyġāmbar ʿ*as* yārānları, ey enṣārī ve muhācirīn, kim kim Peyġāmbarḳa ḳulluḳ ḳılur erdi erse, Peyġāmbar ʿ*as* (16) öldi. Tāḳı kim kim Payġāmbarnıng Rebbinge ḳulluḳ ḳılur erse, ol bir u bar Tangrıḳa ölüm revā ermes tedi taḳı bu āyatnı (17) oḳıdı ...

Aktarma

Ebu Bekir bağlanmasın ki benden sonra halife Ebu Bekir olsun diye söyledi. Ne zaman ki Peygamber (a.s) vefat edince Peygamber'in (a.s) huzuruna Ömer, Osman, Ali girdiler, Peygamber (a.s) üzerine kıymetli bir Yemen kumaşı örtülü idi. Mübarek yüzünü açtılar, Yâ Muhammed, Yâ Nebi diyerek çok ağladılar. Ondan sonra çıktılar ve dediler ki: Peygamber (a.s) ölmemiştir, asla ve kat'a Peygamber (a.s) öldü demeyin. Ebu Bekir ile birkaç sahabe birlikte girdiler, Peygamber'in (a.s) mübarek yüzünü açtılar. Gördüler ki mübarek canı en yüksek mertebeye ulaşmış. Kendisi de ağladı, sonra çıktılar. Bütün sahabeler dediler ki: Ey Peygamber'in (a.s) dostları, ey ensar ve muhacirler, kim ki peygambere kulluk ederse, peygamber (a.s) öldü. Ve kim Peygamber'in Rabbine kulluk ederse, o bir ve tek olan Tanrı ölüm reva etmez dedi ve bu ayeti okudu ...

Tıpkıbasım

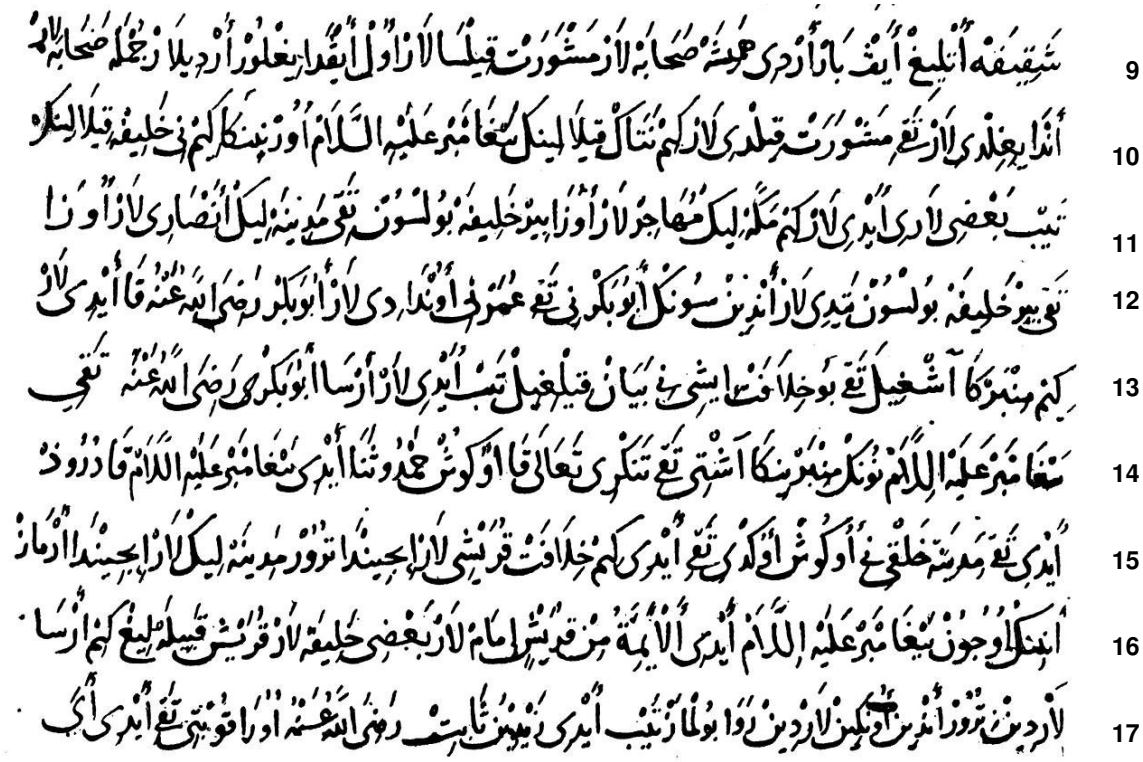
Transkripsiyon

(1) ... Bu āyat maʿnīsi ol bolur kim: *va-mā Muḥammadun* (2) *illā rasūlun* ermez bu Muḥammed meger Tangrının elçisi turur, *ḳad ẖalat min ḳablihi'r-rusulu* taḳı bu Muḥammedin oza üküş (3) Peyġāmbarlar keçti, *a-fa-in māta av ḳutila 'nḳalabtum ʿalā aʿḳābikum* eger bu Muḥammed öler bolsa ya öldürür bolsa, siz (4) īmāndın yüz ewrüp artḳaru ḳayıtġay-sizler, *va-man yanḳalib ʿalā ʿaḳibayhi fa-lan yaḍurru 'illāha şay'an* kim kim īmāndın (5) yüz ewrüp artınġa ḳayıtsa, hergīz Tangrı teʿālāḳa neerse ziyān ḳılmadı, eger ziyān ḳıldı erse, özinge ḳıldı, (6) *va-sa-yaczī 'llāhu'ş-şākirīna* Haḳ teʿālā ḳıyāmatda eḍgü cezā bergey īmān niʿmetinge şükür ḳılġunçılarḳa. Ḳaçan kim (7) Abū Bekr *raẓhu* bu āyatnı oḳıdı erse, cümle ṣaḥābalar bildiler kim Peyġāmber ḥaḳīḳat dünyādın naḳl ḳıldı (8) tep. Peyġāmbar *ʿas*'nı yuvdılar taḳı kefen sardılar, taḳı namāz ḳıldılar taḳı āḫirat yeringe ḳoydılar. Andın song

Aktarma

Bu ayetin anlamı şu olur ki: Muhammed'den başka Allah'ın elçisi yoktur, Muhammed onun elçisidir. Muhammed'in üzerine çok peygamberler geçti. Eğer bu Muhammed ölse ya da öldürülürse, siz imandan yüz çevirip kaçacaksınız. Kim imandan yüz çevirip ardına kaçarsa, herkes Tanrı Teala'ya ziyan kılmaz, eğer ziyan kılarsa, kendine kılar. Hak Teala Kıyamette iman nimetine şükür edenlere iyi ceza verecek. Ondan sonra Ebu Bekir (r.a) bu ayeti okuyunca tüm sahabeler anladılar ki Peygamber gerçekten dünyadan göçmüş dediler. Peygamber'i (a.s) yıkadılar ve kefene sardılar, sonra namaz kıldılar ve ahiret yerine koydular. Ondan sonra

Tıpkıbasım

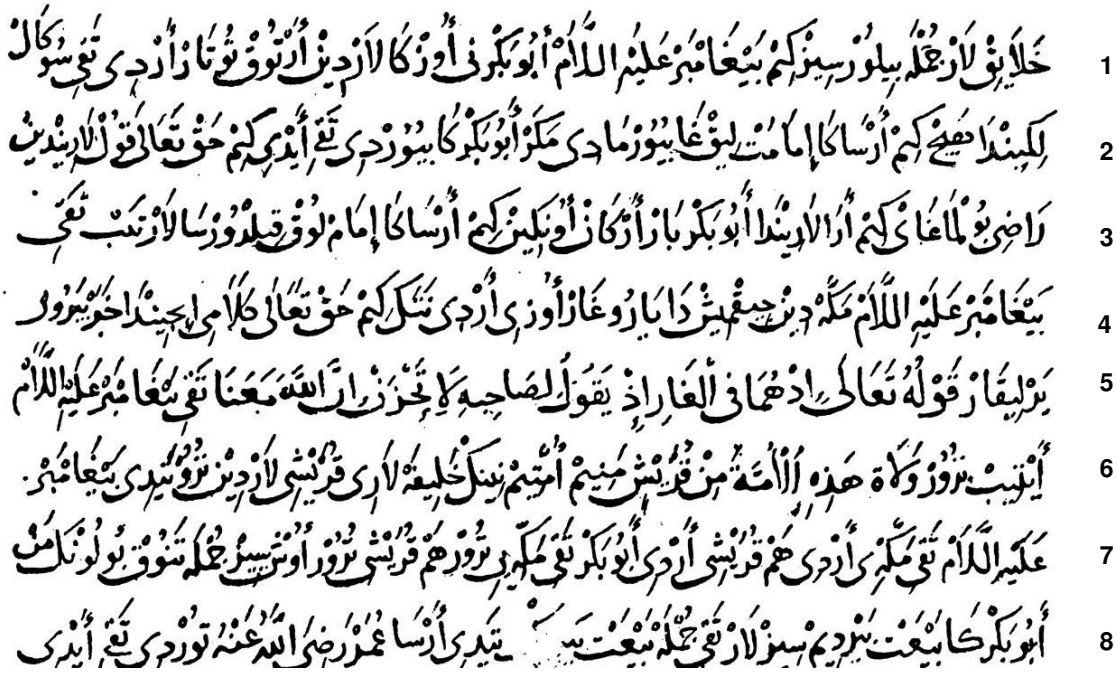
Transkripsiyon

(9) - Şaḳīḳa atlıġ ew bar erdi, hemīşe ṣaḥābalar meşveret ḳılsalar, ol ewde yıġlur erdiler - cümle ṣaḥābalar (10) anda yıġıldılar taḳı meşveret ḳıldılar kim neteg ḳılalıng, Peyġāmbar *ʿas* ornınga kimni ḫalīfa ḳılalıng (11) tep. Baʿżıları aydılar kim: Mekkelig muhācirlar üze bir ḫalīfa bolsun taḳı Medīnelig enṣārīlar üze (12) taḳı bir ḫalīfa bolsun tediler. Andın song Abū Bekrni taḳı ʿÖmerni ündediler. Abū Bekr *raẓhu*'ḳa aydılar (13) kim: Minberke aşġıl taḳı bu ḫilāfat işini beyān ḳılġıl! tep aydılar erse, Abū Bekr *raẓhu* taḳı (14) Peyġāmbar *ʿas*'nung minberinge aştı taḳı Tangrı teʿālāḳa üküş ḥamd u ṣenā aydı, Peyġāmbar*ʿas*'ḳa durūḍ (15) aydı taḳı Medīne ḫalḳını üküş ögdi taḳı aydı kim: Ḫilāfat Ḳurayşīler içinde turur, Medīneligler içinde ermez, (16) anıng üçün Peyġāmbar *ʿas* aydı: *al-a'immatu min Ḳurayşin,* imāmlar, baʿżı ḫalīfalar Kurayş ḳabīlalıġ kimerse- (17) -lerdin turur, andın öngdinlerdin revā bolmaz tep aydı. Zeyd ibnü Ṣābit *raẓhu* öre ḳoptı taḳı aydı: Ey

Aktarma

Şakika adlı ev vardı, bütün sahabeler istişare etseler, o evde toplanırlardı. Tüm sahabeler orada toplandılar ve istişare ettiler ki nasıl yapalım, Peygamber (a.s) yerine kimi halife kılalım dediler. Bazıları söylediler ki: Mekkeli göç edenlerden biri halife olsun ve Medineli yardımcılardan da bir halife olsun dediler. Ondan sonra Ebu Bekir'i ve Ömer'i çağırdılar. Ebu Bekir'e söylediler ki: Minbere git ve bu halifelik işini izah et! deyip söylediler, Ebu Bekir de Peygamber'in (a.s) minberine çıktı ve Tanrı Teala'ya çok övgülerde bulundu, Peygamber'e (a.s) durud söyledi ve Medine halkını çokça övdü sonra dedi ki: Halifelik Kureyşliler içindedir, Medinelilerde değil. Onun için Peygamer (a.s) söyledi: İmamlar, bazı halifeler Kureyş kabilelerindedir, ondan ... layık olmaz diye söyledi. Zeyd ibnü Sâbit ayağa kaldı ve söyledi: Ey

Tıpkıbasım

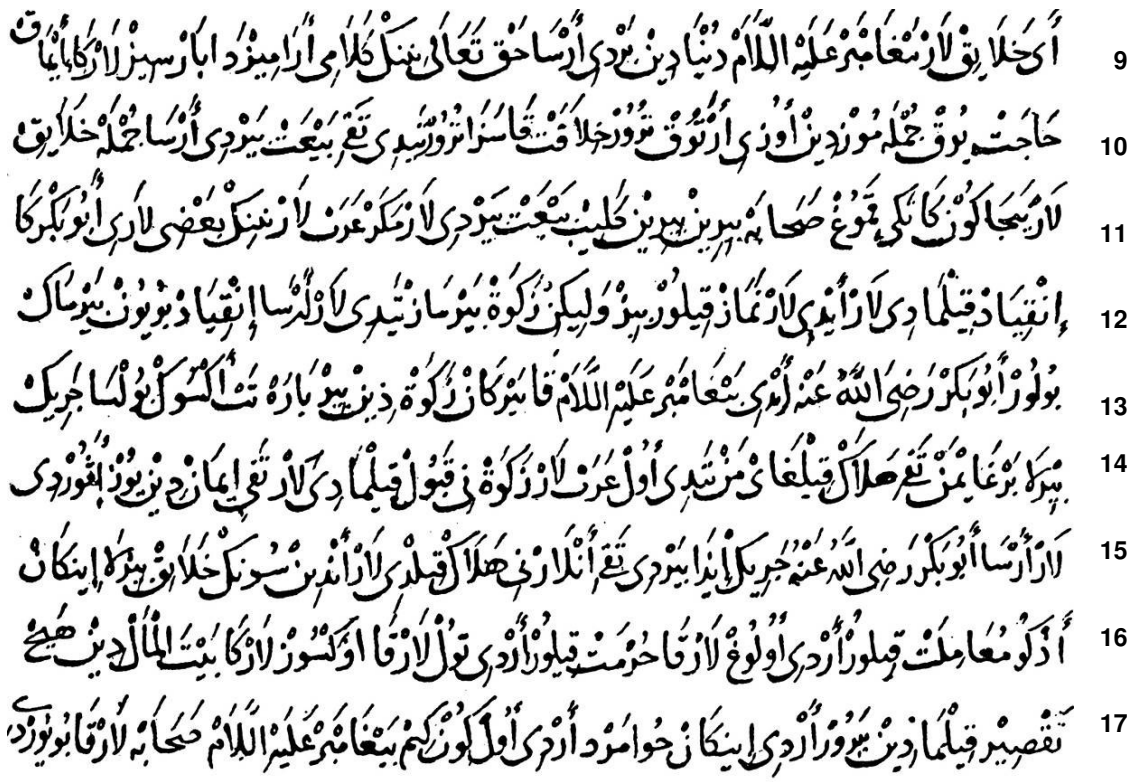
Transkripsiyon

(1) ḫalāyıḳlar, cümle bilürsiz kim Peyġāmbar ʿ*as* Abū Bekrni özgelerdin artuḳ tutar erdi taḳı sökel- (2) -likinde heç kimerseke imāmatlıḳ buyurmadı, meger Abū Bekrke buyurdu taḳı aydı kim: Ḥaḳ teʿālā ḳullarındın (3) rāżı bolmaġay kim aralarında Abū Bekr bar erken öngin kimerseke imāmluḳ ḳıldursalar tep. Taḳı (4) Peyġāmbar ʿ*as* Mekkedin çıḳmışḳa yār-i ġār özi erdi, neteg kim Ḥaḳ teʿālā Kelāmı içinde ḫabar berü (5) yarlıḳar, ... Taḳı Peyġāmbar ʿ*as* (6) aytup turur: *vulātu hāḍihi'l-ummati min Ḳurayşin,* menim ümmetim ḫalīfaları Ḳurayşīlerdin turur tedi. Peyġāmbar (7) ʿ*as* taḳı Mekkī erdi, hem Ḳurayşī erdi. Abū Bekr taḳı Mekkī turur, hem Ḳurayşī turur. Uş siz cümle tanuḳ bolunguz men (8) Abū Bekrke beyʿet berdim, sizler taḳı cümle beyʿet bering! tedi erse, ʿÖmer *raẓhu* turdı taḳı aydı:

Aktarma

Halk, hepiniz bilirsiniz ki Peygamber (a.s) Ebu Bekir'i diğerlerinden üstün tutardı ve hastalığında hiç kimseye imamlık görevini vermedi. Sadece Ebu Bekir'e buyurdu ve söyledi ki: Aralarında Ebu Bekir varken ondan başka kimseye imamlık kıldırırsalar, Hak Teala kullarından razı olmayacak dedi ve Peygamber (a.s) Mekke'den çıktığında ona arkadaş olan (mağara dostu) Ebu Bekir idi ki Hak Teala kelamı içinde haber verip buyurur ve Peygamber (a.s) benim ümmetimin halifeleri Kureyşlilerdendir dedi. Peygamber (a.s) hem Mekkeliydi hem de Kureyşli. Ebu Bekir de Mekkelidir hem de Kureyşli. Hepiniz tanık olun, ben Ebu Bekir'e yetki verdim, sizler de hepiniz ona biat edin dedi. Ömer kalktı ve söyledi:

Tıpkıbasım

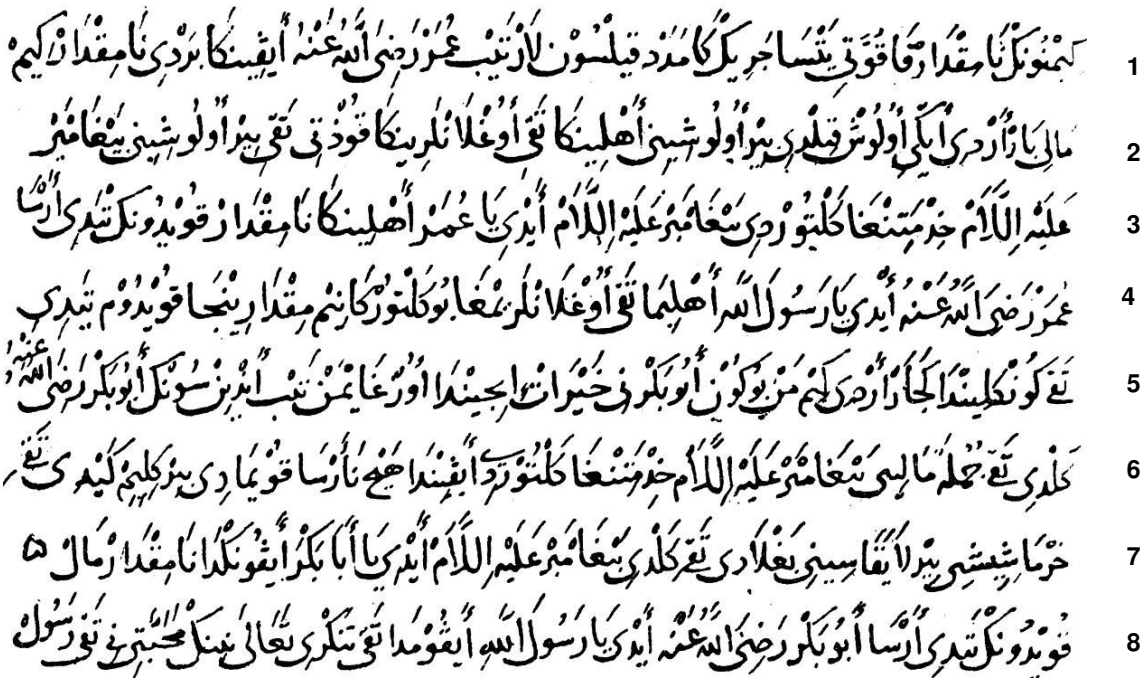
Transkripsiyon

(9) Ey ḫalāyıḳlar, Peyġāmbar ʿ*as* dünyādın bardın erse, Ḥaḳ teʿālānıng Kelāmı aramızda bar, sizlerke aymaḳ (10) ḥācat yoḳ, cümlemüzdin özi artuḳ turur, ḫalāyıḳḳa sezā turur tedi taḳı beyʿet berdi erse, cümle ḫalāyıḳ- (11) -lar. Neçe künke tegi ḳamuġ ṣaḥāba birin birin kelip beyʿet berdiler, meger ʿArablarnıng baʿżıları Abū Bekrke (12) inḳiyād ḳılmadılar. Aydılar: Namāz ḳılur-biz, velīkin zekāt bermez tediler erse, inḳiyād boyun bermek (13) bolur. Abū Bekr *raẓhu* aydı: Peyġāmbar ʿ*as*'ḳa bergen zeḳatdın bir pāra tap eksük bolsa, çerig (14) birle barġay-men taḳı helāk ḳılġay-men tedi. Ol ʿArablar zekātnı ḳabūl ḳılmadılar taḳı īmāndın yüz ewürdi- (15) -ler erse, Abū Bekr *raẓhu* çerig ıḍa berdi taḳı anlarını helāk ḳıldılar. Andın song ḫalāyıḳ birle ingen (16) eḍgü muʿāmilat ḳılur erdi, uluġlarḳa ḫürmet ḳılur erdi, tullarḳa, öksüzlerke beytülmāldın heç (17) taḳṣīr ḳılmadun berür erdi, ingen cüvāmard erdi. Ol kün kim Peyġāmbar ʿ*as* ṣaḥābalarḳa buyurdı:

Aktarma

Ey halk, Peygamber (a.s) dünyadan gittiyse de Halk Teala'nın kelamı aramızdadır. Sizlere bunu söylemeye gerek yok. Kendisi, hepimizden iyidir. Halka layıktır dedi ve biat edince tüm halkın her biri gelip bağlılığını bildirdi, ancak Arapların bazıları Ebu Bekir'e boyun eğmediler. Söylediler: Namaz kılarız, fakat zekât vermeyiz. Böyle deyince itaat etmek boyun eğmek olur. Ebu Bekir söyledi: Peygamber'e (a.s) verilen zekâtın bir parçası eksik olsa, askerlerle gelip helak edeceğim, dedi. O Araplar zekâtı kabul etmediler ve imandan yüz çevirince Ebu Bekir askerlerini gönderiverdi ve onları helak ettiler. Ondan sonra da halkıyla çok iyi muamele ederlerdi. Ululara hürmet ederdi, dullara, öksüzlere hazineden hiç kısmadan verirdi. Çok yiğit idi. O gün ki Peygamber (a.s) sahabelere emretti:

Tıpkıbasım

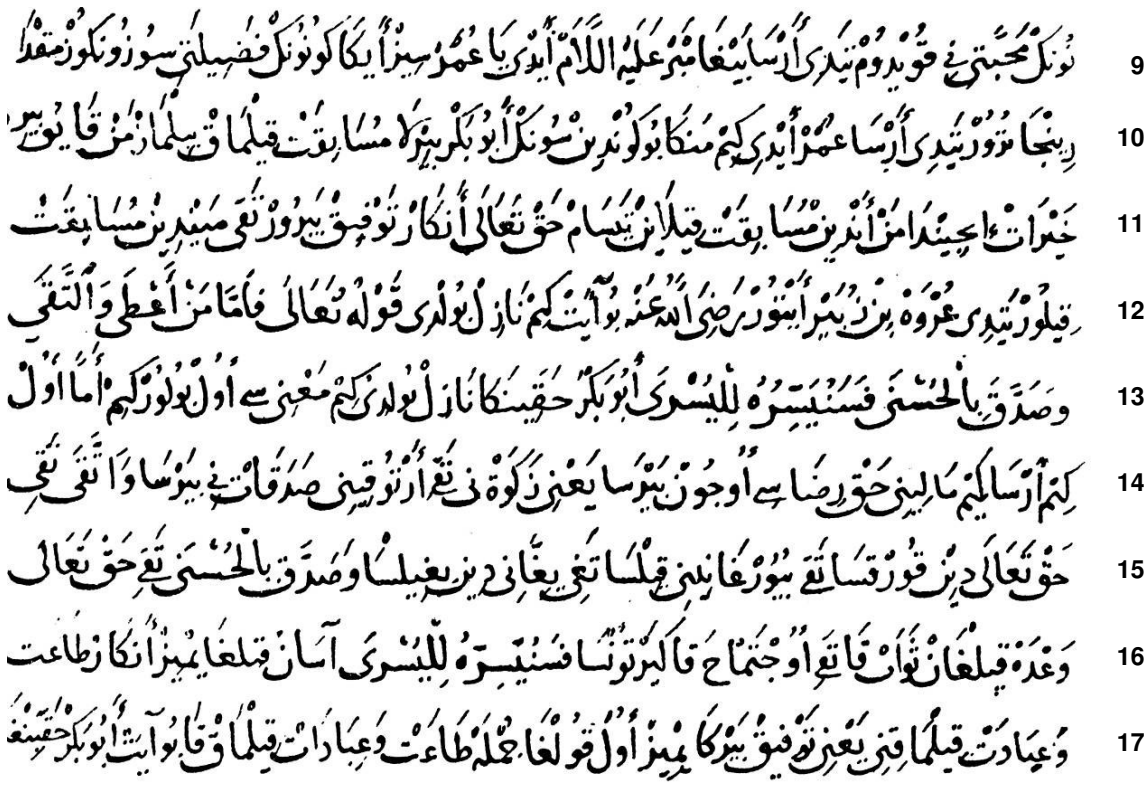
Transkripsiyon

(1) Kimnüng ne miḳdārṙa ḳuvvatı yetse, çerigke meded ḳılsunlar tep, ʿÖmer *raẓhu* ewinge bardı; ne miḳdār kim (2) mālı bar erdi, ekki ülüş ḳıldı: bir ülüşnü ehlinge taḳı oġlanlarınga ḳoḍtı taḳı bir ülüşini Peyġāmbar (3) *ʿas* ḫıdmatınġa keltürdi. Peyġāmbar *ʿas* aydı: Yā ʿÖmer, ehlinge ne miḳdār ḳoydung tedi erse, (4) ʿÖmer *raẓhu* aydı: Yā Resūlallāh, ehlime taḳı oġlanlarımġa bu keltürgenim miḳdārınça ḳoydum tedi (5) taḳı köglinde keçer erdi kim: Men bu kün Abū Bekrni ḫayrāt içinde ozġay-men tep. Andın song Abū Bekr *raẓhu* (6) keldi taḳı cümle mālını Peyġāmbar *ʿas* ḫıdmatınġa keltürdi, ewinde heç neerse ḳoymadı. Bir kilim keydi taḳı (7) ḫurmā şişi birle yaḳasını baġladı taḳı keldi. Peyġāmbar *ʿas* aydı: Yā Abū Bekr, ewüngde ne miḳdār māl (8) ḳoydung? tedi erse, Abū Bekr *raẓhu* aydı: Yā Resūlallāh, ewümde taḳı Tangrı teʿālānıng maḥabbetini taḳı Resūl-

Aktarma

Kimin ne kadar kuvveti varsa askere yardım etsin deyip, Ömer evine gitti; ne kadar malı varsa, iki parçaya böldü. Bir parçasını yakınlarına ve oğullarına koydu ve bir parçasını da Peygamber (a.s) hizmetine getirdi. Peygamber (a.s) söyledi: Yâ Ömer, bu yakınlarına ne miktar koydun dedi ve Ömer söyledi: Yâ Allah'ın elçisi, yakınlarıma ve oğullarıma, getirdiğim miktar kadar koydum dedi ve gönlünden geçerdi ki; Ben bugün Ebu Bekir'in yaptığı hayırları geçeceğim. Ondan sonra Ebu Bekir geldi ve tüm malını Peygamber (a.s) hizmetine getirdi, evinde hiçbir şey koymadı. Bir elbise giydi ve hurma şişi ile yakasını bağladı ve geldi. Peygamber (a.s) söyledi: Yâ Ebu Bekir, evinde ne kadar mal koydun? dedi, Ebu Bekir söyledi: Yâ Allah'ın elçisi, evimde Tanrı Teala'nın muhabbetini ve Resul-

Tıpkıbasım

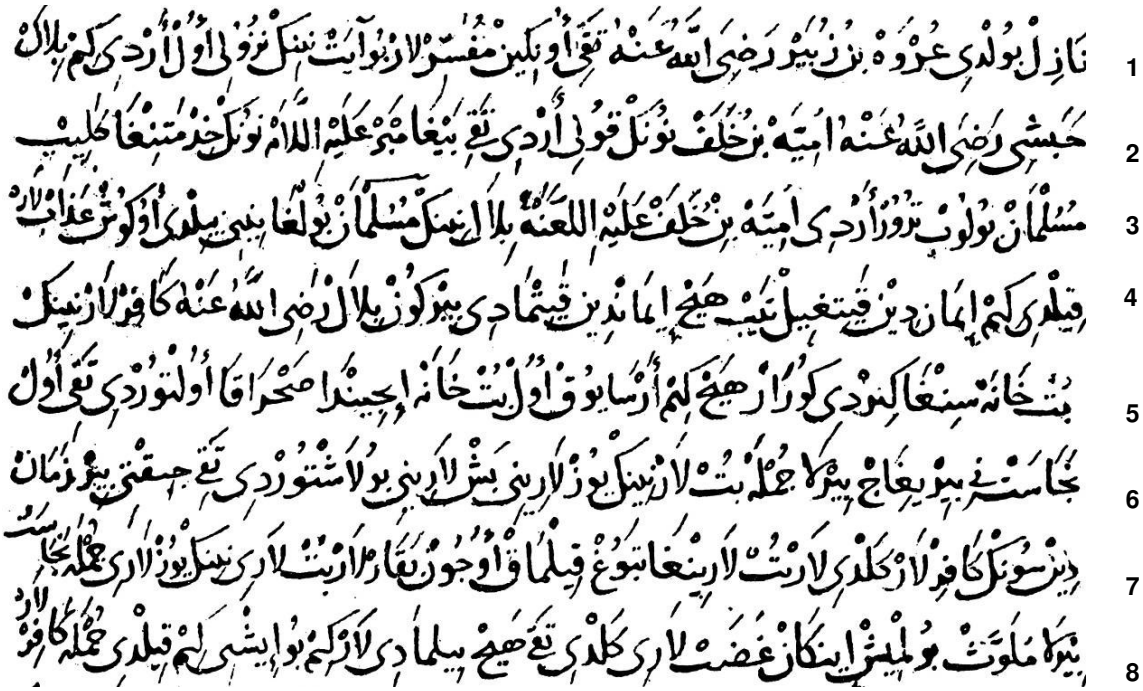
Transkripsiyon

(9) -nung maḥabbetini ḳoydum tedi erse, Peyġāmbar *ʿas* aydı: Yā ʿÖmer, siz ekegününg faẕīleti sözüngüz miḳda- (10) -rınça turur tedi erse, ʿÖmer aydı kim: Men bu kündin song Abū Bekr birle musābiḳat ḳılmaḳ bilmez-men; ḳayu bir (11) ḫayrāt içinde men andın musābiḳat ḳılayın tesem, Ḫâḳ teʿālā angar tevfīḳ berür taḳı mendin musābiḳat (12) ḳılur tedi. ʿUrva ʻbnü Zübeyr aytur *raẕhu*: Bu āyat kim nāzil boldı, ... Abū Bekr ḥaḳḳınga nāzil boldı kim maʿnīsi ol bolur kim: Ammā ol (14) kimerse kim mālını Ḥaḳ riẓāsı üçün berse, yaʿnī zekātnı taḳı artuḳını ṣadaḳātnı berse, *va'ttaḳa* taḳı (15) Ḥaḳ teʿālādın ḳorḳsa taḳı buyurġanını ḳılsa taḳı yıġġanıdın yıġılsa, *va-ṣaddaḳa bil-ḥusnā* taḳı Haḳ teʿālā (16) vaʿde ḳılġan ṣevābḳa taḳı uçtmaḥḳa kirtünse, *fa-sa-nuyassiruhu lil-yusrā* āsān ḳılġay-miz angar ṭāʿat (17) ve ʿibādat ḳılmaḳnı, yaʿnī tevfīḳ bergey-miz ol ḳulġa cümle ṭāʿat ve ʿibādāt ḳılmaḳḳa. Bu āyāt Abū Bekr ḥaḳḳınġa

Aktarma

-ün muhabbetini koydum deyince, Peygamber (a.s) söyledi: Yâ Ömer, siz ikinizin iyiliği sözünüz miktarıncaysa da, Ömer söyledi ki, ben bugünden sonra Ebu Bekir'le yarışmayacağım; hangi bir hayır içinde ben onunla yarışayım desem, Hak Teala ona yardım eder ve benimle yarışır dedi. Urva ibnü Zübeyr söyler: Bu ayet indi ... Abu Bekir hakkına indi ki manası şudur: Ama o kimse, kim malını Hak rızası için verse yani zekâtını ve fazlasını sadaka verse ve Allah'tan korksa dahası emrini yerine getirse ve yasaklardan uzak dursa ve sevaba ve cennete inansa ... ona ibadet ve itaat etse, biz onun işini kolay kılacağız, o kula yardım edeceğiz. Bu ayet, Ebu Bekir hakkında

Tıpkıbasım

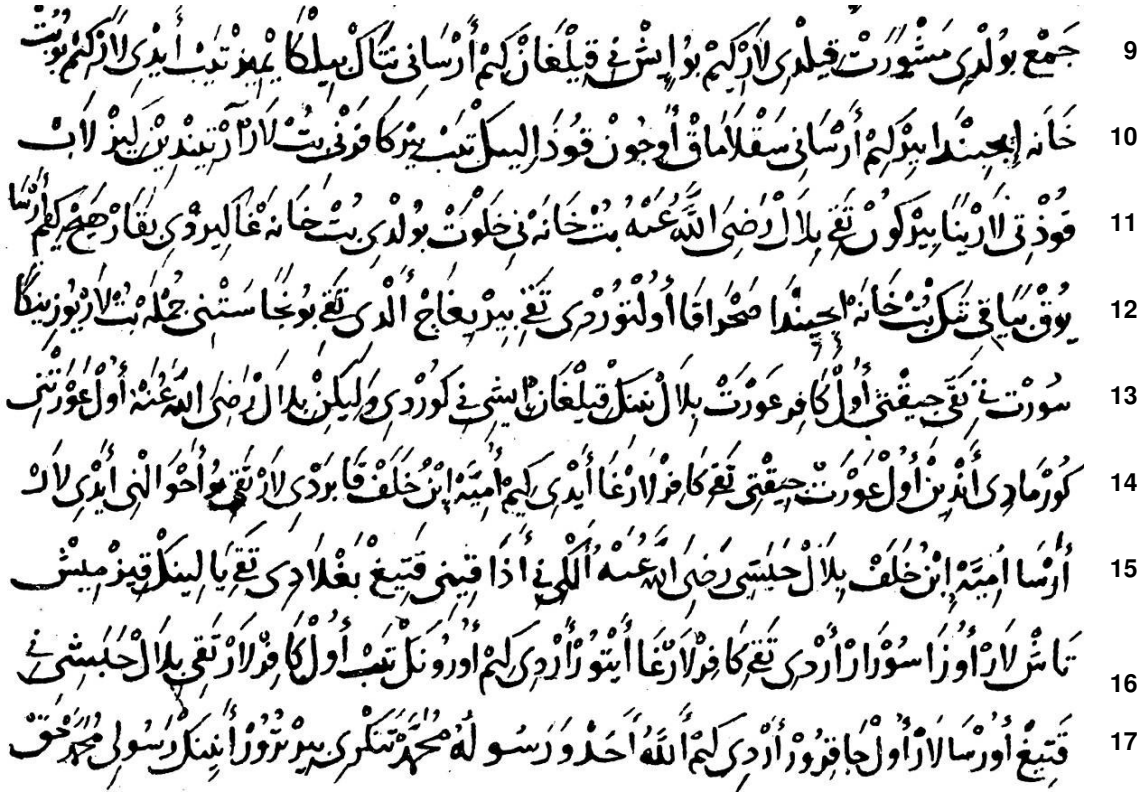
Transkripsiyon

(1) Nāzil boldı. ʿUrva ʿbnü Zübeyr *raẕhu* taḳı öngin müfessirler: Bu āyanıng nuzūlı ol erdi kim Bilāl (2) Ḥabeşī *raẕhu* Umayya ʿbnü Ḫalafnung ḳulı erdi taḳı Peyġāmbar ʿ*as*nung ḫıdmatınġa kelip (3) musulmān bolup turur erdi. Umayya ʿbnü Ḫalaf ʿ*al* Bilālnıng musulmān bolġanını bildi. Üküş ʿaẕāblar (4) kıldı kim īmāndın ḳayıtġıl tep. Heç īmāndın ḳayıtmadı. Bir kün Bilāl *raẕhu* kāfirlarnıng (5) butḫānasınga kirdi. Körer, hiç kimerse yoḳ ol butḫāna içinde. Ṣaḥrāḳa oturdı taḳı ol (6) necāsatnı bir yıġaç birle cümle butlarnıng yüzleringe, başlarınga bulaştırdı taḳı çıḳtı. Bir zamān- (7) -dın song kāfirlar keldiler butlarınġa tapuġ ḳılmaḳ üçün. Baḳarlar, butlarnıng yüzleri cümle necāsat (8) birle mülevveṯ bolmış. İngen ġażabları keldi taḳı heç bilmediler kim bu işni kim ḳıldı. Cümle kāfirlar

Aktarma

nazil oldu. Urva ibnü Zübeyr ve tefsircileri: Bu ayetin inme süreci şöyle ki, Bilal Habeşî (r.a) Ümeyye ibnü Halef'in kulu oldu ve Peygamber (a.s) hizmetine gelip Müslüman oldu. Ümeyye ibnü Halef Bilal'in Müslüman olacağını anladı. Çok eziyetler çektirdi ki imandan geri dön dedi. Hiç imandan geri dönmedi. Bir gün Bilal (r.a) kâfirlerin puthanesine girdi. Bakar ki, o puthane içinde hiç kimse yok. Düzlüğe oturdu ve pisliğini bir ağaç dalı ile tüm putların yüzüne, başına bulaştırdı ve çıktı. Bir zamandan sonra putlarına tapmak için kâfirler geldiler. Bakarlar ki putlarının yüzü hep pisliğe bulaşmış. Çok gazaplandılar ve bu işi kimin yaptığını anlamadılar. Tüm kâfirler

Tıpkıbasım

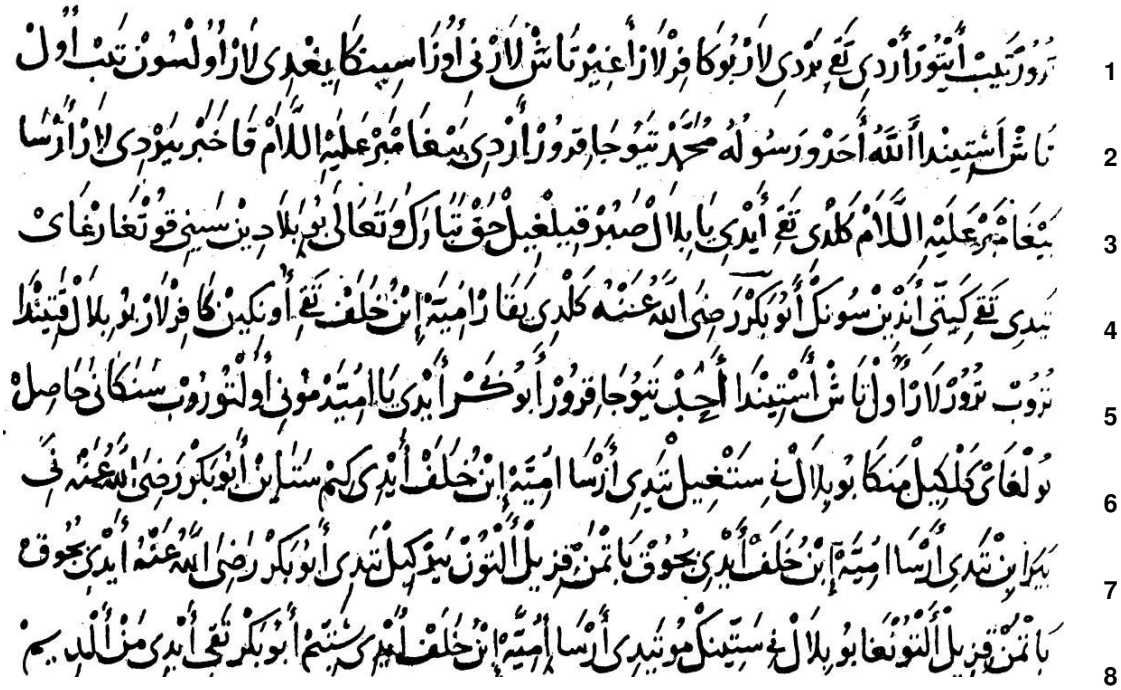
Transkripsiyon

(9) cemʿ boldı meşveret ḳıldılar kim bu işni ḳılġan kimerseni neteg bilgey-miz tep. Aydılar kim bu but- (10) -ḫāna içinde bir kimerseni saḳlamaḳ üçün ḳoḍalıng tep. Bir kāfirni butlar artındın kizlep (11) ḳoḍtılar. Yana bir gün taḳı Bilāl *raẓhu* butḫānanı ḫalvat buldı. Butḫānaġa kirdi. Baḳar, heç kimerse (12) yoḳ. Bayaḳı teg butḫāna içinde ṣaḥrāḳa olturdı taḳı bir yıġaç aldı taḳı bu necāsatnı cümle butlar yüzinge (13) sürtti, taḳı çıḳtı. Ol kāfir ʿavret Bilālnıng ḳılġan işni kördi, velīkin Bilāl *raẓhu* ol ʿavretni (14) körmedi. Andın ol ʿavret çıḳtı taḳı kāfirlarġa aydı kim, Umayya ʿbnü Ḫalāfḳa bardılar taḳı bu aḥvālnı aydılar (15) erse, Umayya ʿbnü Ḫalaf, Bilāl Ḥabeşī *raẓhu* elgini aḍaḳını ḳatıġ baġladı, taḳı yalıng ḳızmış (16) taşlar üze sürer erdi, taḳı kāfirlarġa aytur erdi kim urung tep. Ol kāfirlar taḳı Bilāl Ḥabeşīni (17) ḳatıġ ursalar, ol çaḳırur erdi kim Allāhu *aḥad va rasūluhu Muḥammad* Tangrı bir turur, anıng resūlı Muḥammed ḥaḳ

Aktarma

toplandı, tartıştılar ki bu işi yapan kimseyi nasıl anlayacağız dediler. Söylediler ki bu puthane içinde bir kimseyi saklamak için koyalım dediler. Bir kâfiri putların arkasına gizleyip koydular. Yine bir gün de Bilal (r.a) puthaneyi sessiz buldu. Puthaneye girdi. Baktı, hiçkimse yok. Eskisi gibi, puthane içinde düzlüğe oturdu ve bir ağaç aldı ve bu pisliğini tüm putların yüzüne sürdü ve çıktı. O gizlenmiş kâfir, Bilal'in yaptığı işi gördü; fakat Bilal (r.a) o gizlenmiş kişiyi görmedi. Ondan sonra o gizlenmiş kişi çıktı ve kâfirlere söyledi ki, Ümeyye ibnü Halef'e gittiler ve bu durumu söyleyince, Ümeyye ibnü Halef, Bilal Habeşî'nin (r.a) elini, ayağını sıkıca bağladı ve çıplak, kızgın taşların üzerine sürdü ve kâfirlere söyledi ki vurun dedi. O kâfirler de Bilal Habeşî'yi iyice vurdular ki o şöyle bağırıyordu ki *Allah birdir ve Muhammed onun elçisidir*

Tıpkıbasım

Transkripsiyon

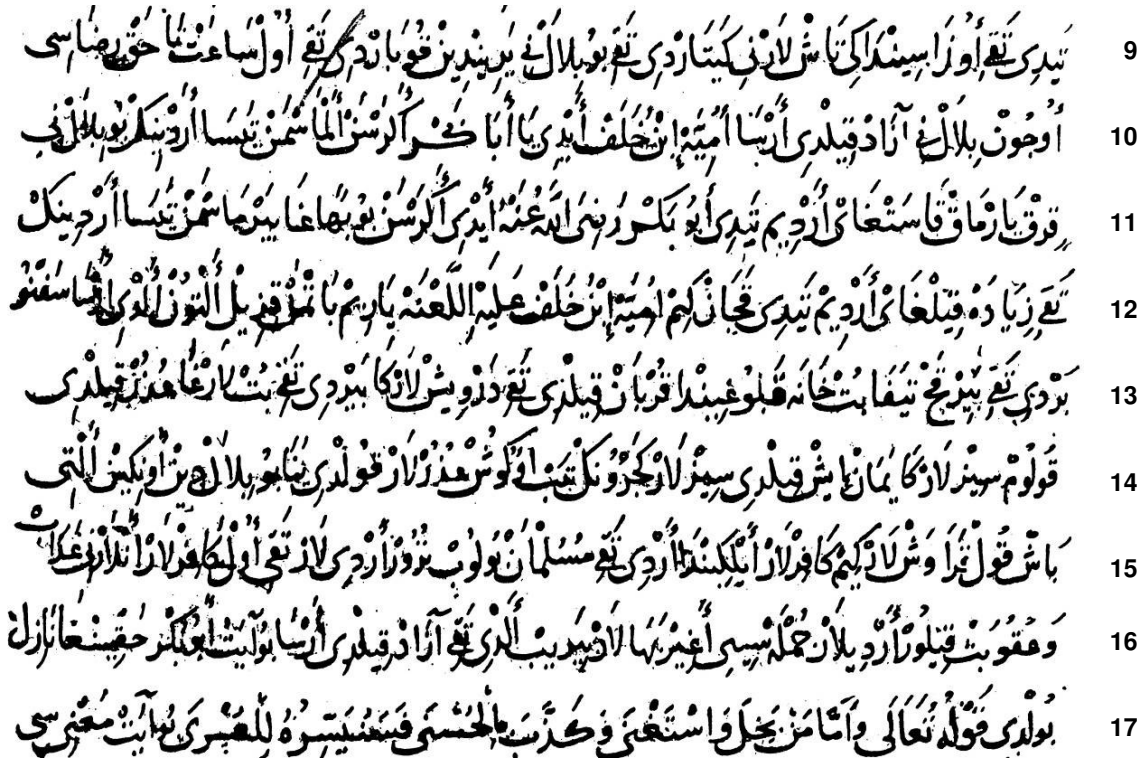
(1) turur tep aytur erdi. Taḳı bardılar, bu kāfirlar aġır taşlarnı üzesinge yıġdılar ölsün tep. Ol (2) taş astında *Allāhu aḥad va rasūluhu Muḥammad* teyü çaḳırur erdi. Peyġāmbar *ʿas*'ḳa ḫabar bedriler erse, (3) Peyġāmbar *ʿas* keldi taḳı aydı: Yā Bilāl, ṣabur ḳılġıl! Ḥaḳ *tut* bu belādın seni ḳutġarġay (4) tedi taḳı ketti. Andın song Abū Bekr *raẓhu* keldi. Baḳar, Umayya ʿbnü Ḫalaf taḳı öngin kāfirlar bu Bilāl ḳatında (5) turup tururlar. Ol taş astında ahad teyü çaḳırur. Abū Bekr aydı: Yā Umayya, munı öltürüp sanga ne ḥāṣıl (6) bolġay? Kelgil, manga bu Bilālnı satġıl! tedi erse, Umayya ʿbnü Ḫalaf aydı kim: Satayın. Abū Bekr *raẓhu*: Ne (7) bereyin? tedi erse, Umayya ʿbnü Ḫalaf aydı: Buçuḳ batman ḳızıl altun bergil! tedi. Abū Bekr *raẓhu* aydı: Buçuḳ (8) batman ḳızıl altunġa bu Bilālnı sattıng mu? tedi erse, Umayya ʿbnü Ḫalaf aydı: Sattım. Abū Bekr taḳı aydı: Men aldım

Aktarma

deyip duruyordu. Sonra gittiler, bu kâfirler ağır taşları ölsün diye üzerine yığdılar. O taş altında *Allah birdir ve Muhammed onun elçisidir* diye bağırıyordu. Peygamber'e (a.s) haber verdiklerinde, Peygamber (a.s) geldi ve dedi: Yâ Bilal, sabret! Hak seni bu beladan kurtaracak dedi ve gitti. Ondan sonra Ebu Bekir (r.a) geldi. Baktı ki Ümeyye ibnü Halef ve onun kâfirleri bu Bilal'in yanında durmuşlar. O taş altında *ehad* diye bağırıyor. Ebu Bekir söyledi: Yâ Ümeyye, bunu öldürünce senin çıkarın ne olacak? Gel, bana bu Bilal'i sat! deyince, Ümeyye ibnü Halef söyledi ki: Satayım. Ebu Bekir (r.a): Ne vereyim? deyince, Ümeyye ibnü Halef söyledi: Yarım batman[3] kızıl altın ver! dedi. Ebu Bekir (r.a) söyledi: Yarım batman kızıl altına bu Bilal'i sattın mı deyince, Ümeyye ibnü Halef söyledi: Sattım. Ebu Bekir de söyledi: Ben aldım.

[3] Eski ağırlık ölçülerinden olup, iki okkadan sekiz okkaya kadar değişir. Genellikle altı okkadır. Sekiz kiloya tekâbül eder.

Tıpkıbasım

Transkripsiyon

(9) tedi. Taḳı üzerindeki taşlarnı keterdi, taḳı bu Bilālnı yerindin ḳopardı. Taḳı ol sāʿatta Ḥaḳ rizāsı (10) üçün Bilālnı āzād ḳıldı erse, Umayya ʿbnü Ḫalaf aydı: Yā Abū Bekr, eger sen almas-men tese erding, bu Bilālnı (11) ḳırḳ yarmaḳḳa satġay erdim tedi. Abū Bekr *raẓhu* aydı: Eger sen bu baḫāġa bermes-men tedi tese erding, (12) taḳı ziyāda ḳılġay erdim tedi. Ḳaçan kim Umayya ʿbnü Ḫalaf *ʿal* yarım batman ḳızıl altun aldı erse, sewnü (13) bardı, taḳı bir ḳaç tewe butḫāna ḳapuġında ḳurban ḳıldı taḳı dervīşlerke berdi. Taḳı butlarġa ʿözür ḳıldı: (14) Ḳulum sizlerke yaman iş ḳıldı, sizler keçrüng! tep üküş ʿözürler ḳoldı. Yana bu Bilāldın öngin altın (15) baş ḳul ḳaravaşlar kim kāfirlar elginde erdi taḳı musulmān bolup turur erdiler, taḳı ol kāfirlar anlarnı ʿaẕāb (16) ve ʿuḳūbat ḳılur erdiler, cümlesini aġır bahālar berip aldı taḳı āzād ḳıldı erse, bu āyat Abū Bekr ḥaḳḳınġa nāzil (17) boldı, ... Bu āyat maʿnīsi

Aktarma

dedi. Dahası üzerindeki taşları attı ve bu Bilal'i yerinden kaldırdı. Sonrasında o vakit Hak rızası için Bilal'i salıverince, Ümeyye ibnü Halef söyledi: Yâ Ebu Bekir, eğer sen almasaydın, bu Bilal'i kırk yarmaya[4] satacaktım. Ondan sonra Ümeyye ibnü Halef yarım batman kızıl altın alınca, sevindi ve birkaç deveyi puthane kapısında kurban etti, dervişlere verdi. Dahası putlardan özür diledi: Kulum sizlere kötü iş yaptı, sizler affedin! diye çok çok özür diledi. Yine bu Bilal gibi köleler ki kafirler elindeydi de Müslüman olup durdular, dahası o kafirler onlara eziyet ve işkence ediyorlardı, hepsine yüklü miktarda para verip alınca ve onları salıverince, bu ayet Ebu Bekir hakkında nazil oldu, ... Bu ayetin anlamı

[4] Bir ölçü birimi.

Harezm Türkçesinde Kipler

Görülen Geçmiş Zaman: -D^{2}U^{4}

bardım	barduk
bardıng	bardıngız
bardı	bardılar
köçtüm	köçtük
köçtüng	köçtüngiz
köçti	köçtiler
keydim	keydük
keyding	keydingiz
keydi	keydiler

Gelecek Zaman: -G^{2}A^{2}y

içkey men	içkey miz
içkey sen	içkey siz
içkey	içkeyler
bergey men	bergey miz
bergey sen	bergey siz
bergey	bergeyler

Emir Kipi:

kodayın[5]	kodalım[6]
kodgıl	kodung[7]
kodsun	kodsunlar
başlayın	başlayalıng
başlagıl	başlang
başlasun	başlasunlar

[5] Ayrıca gayın/gayım şekilleri de vardır.
[6] Ayrıca alıng/galıng/alı(k) şekilleri de vardır.
[7] Ayrıca (U)nglar/(U)nguz

Kelimelerin Tahlilleri

(S: 5)

kim erse:
< kim er - se
kim: Soru zamiri
er-: Yardımcı fiil kökü
-se: Şart kip eki

> kim erse > kimisie > kimse

ala turur:
< al - a tur - ur
al-: Fiil kökü
-a: Zarf-fiil eki
tur-: Yardımcı fiil kökü
-ur: Geniş zaman eki

(S: 6)

barçadın:
< bar - ça - dın
bar: İsim kökü
-ça-: Eşitlik hali eki
-dın: Çıkma hali eki

üküş:
< ük - ü - ş
ük-: Fiil kökü
-ü-: Yardımcı ünlü
-ş: Fiilden isim yapım eki

baglang:
< ba - g - la - ng
ba-: Fiil kökü
-g-: Fiilden isim yapım eki
-la-: İsimden fiil yapım eki
-ng: Çokluk ikinci şahıs emir kip eki

(S: 7)

örtüglüg:
< ör - t - ü - g - lüg
ör-: Fiil kökü
-t-: Fiilden fiil yapım eki
-ü-: Yardımcı ünlü
-g-: Fiilden isim yapım eki
-lüg: İsimden isim yapım eki (sıfat)

yıgladılar:
< yıg - la - dı - lar
yıg: İsim kökü
-la-: İsimden fiil yapım eki
-dı-: Görülen geçmiş zaman eki
-lar: Çokluk üçüncü şahıs eki

temeng:
< te - me - ng
te-: Fiil kökü
-me-: Fiilden fiil yapım eki (olumsuzluk)
-ng: Çokluk ikinci şahıs emir kip eki

(S: 8)

kılgıçılarka
< kıl - gıçı - lar - ka
kıl-: Fiil gövdesi
-gıçı-: Fiilden isim yapım eki
-lar-: Çokluk eki
-ka: Yönelme hali eki

(S: 10)

bilürsiz:
< bil - ür - siz
bil-: Fiil kökü
-ür-: Geniş zaman eki
-siz: Çokluk ikinci şahıs eki

tutar erdi:
< tu - t - ar er - di
tu-: Fiil kökü
-t-: Fiilden fiil yapım eki
-ar: Geniş zaman eki
er-: Yardımcı fiil
-di: Görülen geçmiş zaman eki

(S: 11)

ıda berdi:[8]
< ı - d - a ber - di
ı-: Fiil kökü
-d-: Fiilden fiil yapım eki (pekiştirme)
-a: Zarf-fiil eki
ber-: Yardımcı fiil
-di: Görülen geçmiş zaman eki

(S: 12)

kimnüng:
< kim - nüng
kim: Şahıs zamiri
-nüng: İlgi hali eki

kodtı:
< ko - d - tı
ko-: Fiil kökü
-d-: Fiilden fiil yapım eki (pekiştirme)
-tı: Görülen geçmiş zaman eki

hıdmatınga:
< hıdmat - ı - n - ga
hıdmat: İsim kökü
-ı-: Teklik üçüncü şahıs iyelik eki
-n-: Zamir n'si
-ga: Yönelme hali eki

keltürgenim:
< kel - tür - gen - i - m
kel-: Fiil kökü
-tür-: Fiilden fiil yapım eki (ettirgen)
-gen-: Sıfat-fiil eki
-i-: Yardımcı ünlü
-m: Teklik birinci şahıs iyelik eki

bir-egü (her biri)
eke-gü (her ikisi)

(S: 14)

bolup turur erdi:

[8] > ıya ber- > yiber- > ...

< bol - u - p tur - ur er - di
bol-: Fiil kökü
-u-: Yardımcı ünlü
-p: Zarf-fiil eki
tur-: Yardımcı fiil
-ur: Geniş zaman eki
er-: Yardımcı fiil
-di: Görülen geçmiş zaman eki

üküş:
< ük - ü - ş
ük-: Fiil kökü
-ü-: Yardımcı ünlü
-ş: Fiilden isim yapım eki

kayıtgıl:
< kay - ı - t - gıl
kay-: Fiil kökü
-ı-: Yardımcı ünlü
-t-: Fiilden fiil yapım eki
-gıl: Teklik ikinci şahıs emir kip eki

bolganını:
< bol - gan - ı - n - ı
bol-: Fiil kökü
-gan-: Sıfat-fiil eki
-ı-: Teklik üçüncü şahıs iyelik eki
-n-: Zamir n'si
-ı: Yükleme hali eki

kodalıng:
< ko - d - alıng
ko-: Fiil kökü
-d-: Fiilden fiil yapım eki
-alıng: Çokluk birinci şahıs emir kip eki

KIPÇAK DÖNEMİ

Batuhan'ın seferi sonucunda bazı Kıpçaklar Mısır'a gider ve 1250'de Kıpçak Türk Devleti'ni kurarlar. Merkezi Mısır olan bu devlet, güçlü zamanlarında Suriye ve Libya'yı da topraklarına katmıştır. İdarecileri Türk olduğu için Arap olan halka Türkçeyi öğretme ihtiyacı doğmuştur. 14. asırdan itibaren bu nedenden dolayı birçok sözlük ve gramer yazılmıştır. Sonrasında bu devlet, 1518 yılında Osmanlılar tarafından yıkılmıştır.

KIPÇAK TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİ

Codex Cumanicus

Anlamı '*Kuman Külliyatı*'dır.[9] 14. asrın başında Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Alman ve İtalyan rahipler ile tüccarlar tarafından derlenip düzenlenmiştir. Bundaki amacın ilki misyonerliktir. Diğer amaç ise ticareti kolaylaştırmak ve Kıpçakların günlük dillerini öğretmektir. En çok kullanılan kelimelerin, ilahilerin ve bazı bilmecelerin tercümeleri yer almaktadır. Kıpçak ağzına ait bir eserdir. Bu eserin diğer bir özelliği ise, eserdeki tüm kelimelerin Latin harfleriyle yazılmış olmasıdır.

İtalyan şairi **Petrarca** eserin bir nüshasını Vatikan Kütüphanesi'ne vermiştir. Bu nüsha eserin istinsah edilmiş tek nüshasıdır.

Kaare Grönbech, 1936 yılında eserin tıpkıbasımını, 1942'de ise sözlüğünü yayımladı. **Gabain**, "Codex Cumanicus'un Dili" adlı çalışmasıyla eser üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Bir Roman Türkolog olan **Vladimir Drimba** "Kuman Sentaksı" adlı eserini Budapeşte'de yayımlamıştır.

Kitâbü'l İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk

"Türklerin Dilini Anlama Kitabı"dır. **Endülüslü Ebu Hayyam** tarafından yayımlanan eser, Türkçe kelimeleri Arapça olarak açıklamaktadır. 14. asırda yazılmıştır ve üç nüshası bulunmaktadır. **A. Caferoğlu** ve **Melek Özyetgin** (Kitâbü'l İdrâk'taki fiiller üzerine doktora çalışması gibi) eser üzerinde çalışmalarda bulunmuşlardır.

Tercümân-ı Türkî ve Acemî

Halil bin Muhammed tarafından 14. asırda yazılmış gramer ve sözlük niteliğinde bir eserdir. **Recep Toparlı** ve arkadaşları, kitabı Arapçadan Türkçeye çevirmiş ve bu çeviri 2000 yılında TDK tarafından yayımlanmıştır.

Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lûgati't-Türkiyye

'Zekilerden Türk Dili İçin Bir Hediye' anlamındadır. 15. asrın başlarında yazılmış Arapçadan Türkçeye sözlük ve gramerdir. Eserin 1425'ten önce yazıldığı varsayılan tek nüshası vardır ve o nüsha 1945'te **Besim Atalay** tarafından neşredilmiştir.

Bulgatü'l Müştâk fî Lûgati't-Türk ve'l-Kıfçak

15. asrın başlarında yazılmış bir Arapça-Türkçe sözlüktür. Cemâleddin Ebû Muhammed tarafından yazılmış ve günümüze gelen tek nüshası vardır ve o nüsha da Paris'te bulunmaktadır. **Zajaczkowski**[10] tarafından eserin ilmî neşri yapılmıştır.

Kavânînü'l Külliyye

15. asrın başında yazılmış Türk dilinin genel kurallarını içeren bir gramerdir. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan tek nüshası vardır. **Recep Toparlı** tarafından 1999'da Türkçeye çevrilip yayımlanmıştır.

İrşâdü'l-Mülûk

Bir fıkıh kitabı ve satır-altı tercümedir. **Berke Fakîh** bu eserin mütercimi ya da müstensihi olabilir. 14. asrın sonlarında İskenderiye'de istinsah edilmiştir. Tek nüshası İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. İlmi neşri Recep Toparlı tarafından 1992'de yapılmıştır.

Gülistan Tercümesi

Şirazlı Sadî'nin 1258'de yazılmış *Gülistan* adlı eserinin Kıpçak Türkçesine tercümesidir. Asıl adı *Kitâb-ı Gülistân bi't-Türkî* (Türkçe ile Gülistan Kitabı) olan eser, Seyf-i Sarâyî tarafından tercüme edilmiştir. Eser, tercümeden çok adaptasyon niteliğindedir; sade ve temiz bir dille yazılmıştır.

Eserin tek yazması Seyf-i Sarâyî'nin elinden çıkmıştır ve Hollanda İlimler Akademisi'nde bulunmaktadır. Eser, ilk olarak **Feridun Nafiz Uzluk** tarafından 1954 yılında tıpkıbasım olarak yayımlanır. Gülistan Tercümesi'nin ilmî neşirleri ise ayrı ayrı **A. Bodrogligeti** ve **Ali Fehmi Karamanlıoğlu** tarafından yapılmıştır. Karamanlıoğlu, çalışmasında eserin transkripsiyonlu metnini ve gramatikal dizinini verir. Ayrıca Bodrogligeti, eserin sonunda yer alan ve yazara ait olan şiirlerle nazireleri de yayımlamıştır. Bunların haricinde **Emir Necib**, **Hatib Usmanov** ve **Zeyneb Maksudova**'nın da eser üzerinde önemli çalışmaları olmuştur.

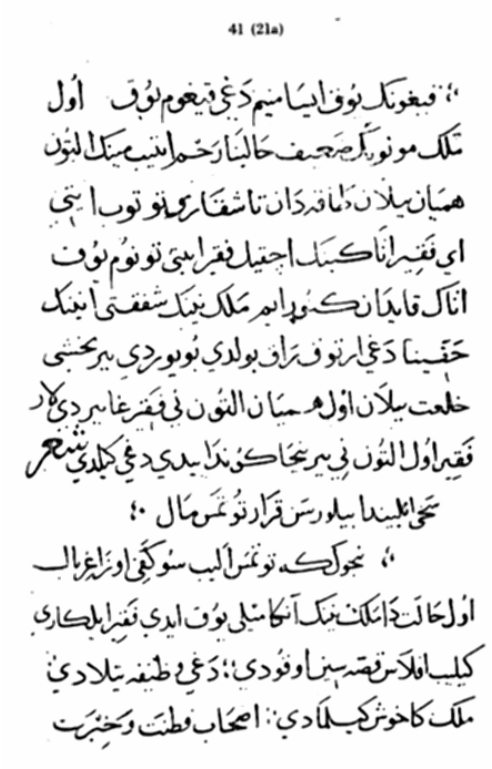
Münyetü'l-Guzât

14. veya 15. asırda Arapçadan Türkçeye çevrilen ata binmeyi öğretici bir eserdir. Dili sadedir. **Mustafa Uğurlu**'nun çalışması 1987'de Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. **Kurtuluş Öztopçu**, 1989'da Amerika'da bu eser üzerine çalışmış ve çalışması Harvard Üniversitesi tarafından yayımlanmıştır.

[9] *Külliyat*, bir konudaki bilgileri ve eserleri toplayan kitaptır. *Kuman* ise Bizans kaynaklarında Kıpçak Türklerine verilen isimdir.

[10] Karay (Museviliğin Karay mezhebi) Türklerinden, Polonyalı bir Türkologdur.

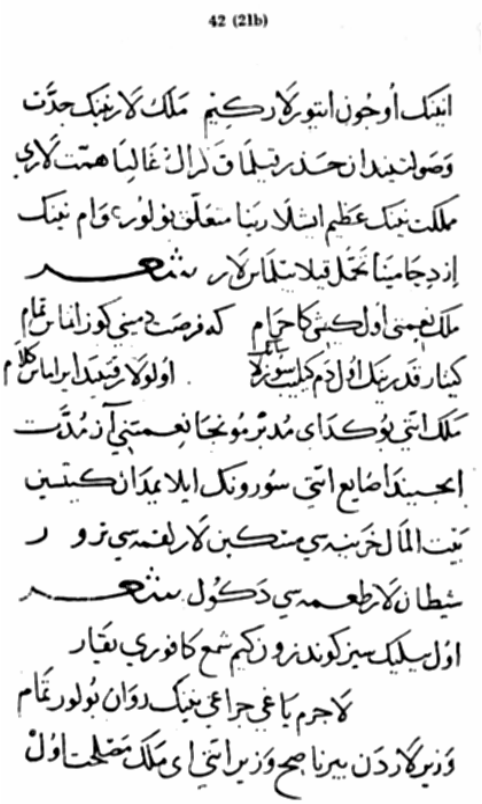
41 (21a)

1 ḳaygung yoḳ ise menim dağı kaygum yok. ol
2 melik munung ża'īf ḥāline raḥm itip ming altun
3 himyān bilen tākadan taşḳarı tutup ayttı
4 ay faḳīr eteking açḳıl faḳīr ayttı tonum yoḳ
5 etek ḳaydan ketüreyim melikning şefeḳati anıng
6 ḥaḳḳına dağı artuḳraḳ boldı buyurdı bir yaḥşı
7 ḫıl'at bilen ol himyān altunnı faḳīrġa birdiler
8 faḳīr ol altunnı bir niçe künde yidi dağı kildi *şi'r*
9 saḫī ilinde bilürsen ḳarār tutmas māl
10 niçük ki tutmas alıp su kelli öze ġırbāl
11 ol ḫāletde melikning anga meyli yoḳ idi faḳīr ilgeri
12 kilip iflās ḳıṣṣasın oḳudı ve dağı vaẓīfe tiledi
13 melikke ḫoş kilmedi aṣḥāb-ı fıṭnat ve ḫıbrat

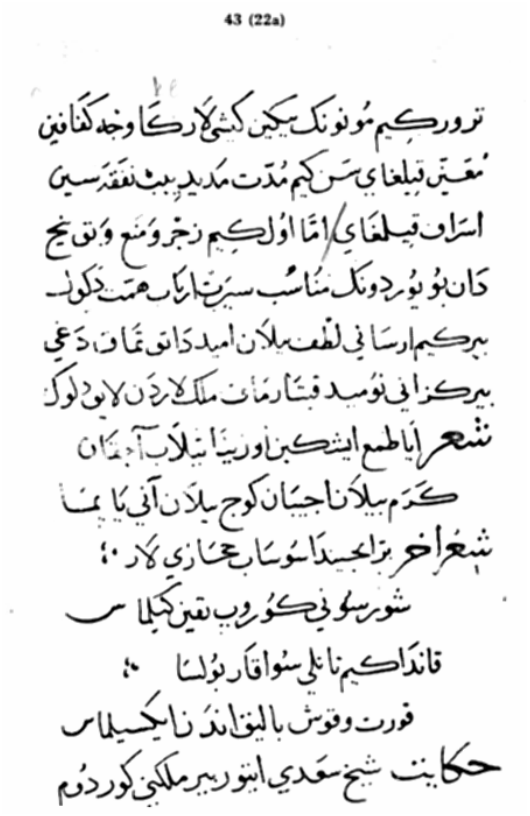
Kaygın yoksa benim de kaygım yok. O melik, bunun güçsüz hâline acıyıp bin altın kese ile pencereden dışarı tutup söyledi. Ey fakir! Eteğini aç. Fakir dedi: İç elbisem yok, eteği nerden getireyim? Meliğin şefkati onun üzerine fazlaca oldu ve buyurdu: Güzel bir elbise ile o kese altını fakire verdiler. Fakir o altını birkaç günde yedi ve geldi. Şiir: Bilirsiniz ki fakirler elinde mal tutamaz. Nasıl ki kalburun su tutmadığı gibi fakirin elinde de mal durmaz. O anda melik ona bir ilgi göstermedi. Onun için fakir gelip iflas hikâyesini okudu ve dahası iş istedi. Bu, meliğe hoş gelmedi. Tecrübe sahibi kişiler

42 (21b)

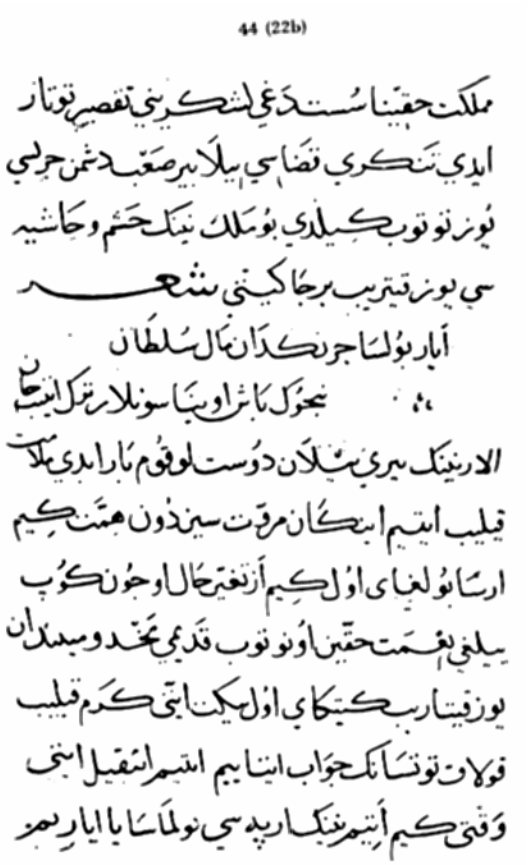
1 anıng üçün ayturlar kim meliklerning ḫiddet
2 ve ṣavletinden ḫaẕer ḳılmak kirek ġālibā himmetleri
3 memleketning 'aẓīm işlerine müte'allik bolur
'avāmnıng
4 izdiḥāmına taḥammül ḳıla bilmesler *şi'r*
5 ki furṣat demini közetmes tamām
6 kiter ḳadring ol dem kilip sözleseng
7 melik ayttı bu gedāyı mübezzir munça ni'metni az müddet
8 içinde żāyi' itti sürüng ileyimden kitsin
9 beytü'l-māl ḫaẕīnesi miskīnler luḳması turur
10 şeytānlar ṭur'mesi degül şi'r
11 ol biligsiz kündüzün kim şem'-i kāfūri yaḳar
12 lā-cerem yaġı çerāġınıng revān bolur tamām
13 vezīrlerden bir nāṣiḥ vezir ayttı ay melik maṣlaḥat ol

onun için derler ki, meliklerinin hiddetinden kaçmak, uzak durmak gerekir. Galiba yardımları memleketin daha önemli işlerine yöneliktir. Bu yüzden halkın talebinin karmaşasına tahammül edemezler. Şiir: Fırsat anını değerlendirmeyen insana padişah nimeti haramdır. O zaman senin kıymetin gider, ulular katında işe yaramaz. Melik söyledi: Bu fakir hesapsız harcayan, bu kadar az zaman içinde nimeti ziyan etti. Karşımdan gitsin. Devlet hazinesi miskinler lokmasıdır. Şeytanlar azığı değil! Şiir: O bilgisiz, ki gündüzleri mum yakar, ansızın mumun yağı akar gider ve biter. Vezirlerden bir nasihat veren dedi ki: Ey melik! Mesele

1 turur kim munung bigin kişilerge vech-i kefāfin
2 muʿayyen ḳılġaysen kim müddet-i medīd yip nafakasın
3 isrāf ḳılmaġay ammā ol kim zecr ve menʿ ve tevbīḫ-
4 -den buyurdung münāsib-i sīret-i erbābı-ı himmet degül
5 bir kimirseni luṭf bilen ümīde tutmaḳ dağı
6 bir kez anı nevmīd ḳaytarmaḳ meliklerden lāyık degül
7 *şiʿr* ayā ṭamaʿ işikin özine tilep açḳan
8 kerem bilen açıban küç bilen anı yapma
9 *şiʿr-i āhar* ter içinde susan ḥicāzīler
10 şūr sunı körüp yaḳın kilmes
11 ḳanda kim tatlı su aḳar bolsa
12 ḳurt ve ḳuş balıḳ andan iksilmes
13 *ḥikāyet* şeyḫ saʿdī aytur bir melikni kördüm

şudur ki, bunun gibi kişilere hayatlarını devam ettirebilecekleri kadar mal verirsen, devamlı yiyip nafakasını israf kılmaz; ama o ki engel, men ve azarlamadan buyurduğun gibi uygun yardım şefi değil. Bir kimseyi güzellikle ümitlendirmek ve bir kez onu ümitsiz bırakmak meliklere layık olmaz. Şiir: Ey aç gözlü, kapının önüne çıkıp dileyen! Kerem ile aç, güç ile yapma onu. Diğer şiir: Ter içinde susayan Hicazlılar. ... görüp yaklaşmaz. Oradan ki tatlı su akar olsa, kurt, kuş ve balık oradan eksilmez. Hikaye: Şeyh Sadî söyler: Bir meliki gördüm...

1 memleket ḫaḳḳına süst dağı leşkerini taḳṣīr tutar
2 idi tengri ḳażāsı bile bir ṣaʿb düşmen çerisi
3 yüz tutup kildi bu melikning ḫaşem ve ḫāşiye-
4 -si yüz ḳaytarıp barça kitti *şiʿr*
5 āyār bolsa çerigden māl sulṭān
6 niçük baş oynasunlar terk itip can
7 alarnıng biri bilen dostlukum bar idi melāmet
8 ḳılıp ayıttım ingen mürüvvetsiz dūn-himmet kim
9 irse bolġay ol kim az taġayyür-i ḫāl üçün köp
10 yılġı niʿmet ḫaḳḳın unutup ḳadīmī maḫdūmından
11 yüz ḳaytarıp kitkey ol yigit ayttı kerem ḳılıp
12 ḳulak tutsang cevāb aytayım ayıttım aytḳıl ayttı
13 vāḳti kim atımnıng arpası bolmasa yā eyerim-

...memleket adına gevşek dağın askerini eksik tutardı. Tanrı isteği ile bir grup güçlü düşman askeri yüz tutup geldi. Bu meliğin koruyucuları ve yazıcıları yüz korkup kaçtı. Şiir: Ey sultan! Mal ile mutlu olsalar, niçin askerden korkup onu terk etsinler. Onların biriyle dostluğum vardı. Rezillik edip insanlıktan nasibini almamış alçağın teki olacak ki, az değişmiş hâli için hep çok nimet hakkını unutup kadim oğlundan yüz çevirip gidecek. O yiğit söyledi: Değer verip dinlersen, cevap vereyim. Vaktinde atımın arpası olmasa ya eyerim...

Kelimelerin Tahlilleri

kaygung:
< kaygu - ng
kaygu: İsim kökü
-ng: Teklik ikinci şahıs iyelik eki

munung:
< mu - nung
mu: İşaret zamiri
-nung: İlgi hali eki

haline:
< hal - i - ne
hal: İsim kökü
-i-: Teklik üçüncü şahıs iyelik eki
-ne: Yönelme hali eki

taşkarı:
< taş - karı
taş: İsim kökü
-karı: Yön gösterme hali eki

açkıl:
< aç - kıl
aç-: Fiil kökü
-kıl: Teklik ikinci şahıs emir kip eki

artukrak:
< artuk - rak
artuk: İsim gövdesi
-rak: Derecelendirme (pekiştirme) sıfatı

kıssasın:
< kıssa - sı - n
kıssa: İsim kökü
-sı-: Teklik üçüncü şahıs iyelik eki
-n: Yükleme hali eki

sürüng:
< sür - ü - ng
sür-: Fiil kökü
-ü-: Yardımcı ünlü
-ng: Çokluk ikinci şahıs emir kip eki

ayturlar:
< ayt - ur - lar
ayt: Fiil gövdesi
-ur-: Geniş zaman eki
-lar: Çokluk eki

kündüzün:
< kündüz - ü - n
kündüz: İsim kökü
-ü-: Bağlantı ünlüsü
-n: Vasıta hali eki

közetmes:
<* kö - z - e - t - mes
kö-: Fiil kökü
-z-: Fiilden isim yapım eki
-e-: İsimden fiil yapım eki
-t-: Fiilden fiil yapım eki
-mes: Olumsuzluk eki